

KUTADGU BİLİG' TE İNSAN VE KAMİL İNSAN

A DECENT MAN AND MAN İN KUTADGU BİLİG

Mehmet AKG UN

ÖZET

Biyolojik, psikolojik ve sosyolojik bir varlık olarak insan, kendisiyle, çevresiyle ve tabiatla yetinmeyen bir varlıktır. İnsan, ilimle, felsefeyle, teknikle, sanatla, dinle, ahlâkı değerleriyle, hukukla vs'le hem çevresini, hem de kendini değiştirip geliştirerek olgunlaştırmak gayreti içerisinde. Öyleki insan, kâinatın en seçkin varlığı olarak, tabiatın ilme ve kültüre, vahşilikten medeniyete, yanlıştan doğruya, kötüden iyiye, adaletsizlikten adalete, çirkinden güzele, hiddet ve acelecilikten sakinlik ve itidale, kibirlilikten alçak gönüllülüğe, aç gözlülüğten tok gözlülüğe, nefesine hakim olan madan nefesine hakim olmaya, haramdan helâle, dedikodudan sır saklamaya, hayasızlıktan hayalî olmaya, ceza ve zulümden vefa ve merhamete, düşmanlıktan dostluğa geçip u/aşarak yücelmenin ve mükemmel olmanın gayretiyle dolup taşmaktadır. Biz bu yazımızda, Kutadgu Bilig 'e göre, hangi varlığa insan dendiğine, bu varlığın niçin yaratıldığına, ne çeşit insanlar bulunduğuna, bir insanda bulunması gereken vasıfların neler olduğuna, insanın ölümlü olup olmadığına ve ayrıca insanın mükemmel insan olup olamayacağına cevap aramaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kâmil İnsan, Kutadgu Bilig, İnsan

ABSTRACT

Man is a biological, psychologic, sociologic creature who isn't satisfied with himself and his surrounding. Man struggles with selence, philosophy, technology, art, religion, ethics, law and H777? oihers in order to develop and change himself. Man as a most distinguished creature in th e \world is occupied \vith these values such as nature, selence, culture and also from injustice t o justice, from ugly to beautiful, from anger and hastiness to calmness and moderanetess, from arrogance to humilily, from greed to lock of covetours, from to be overcame by his desires to overcame his desires, from unlawfil to la\yful, from gossip to keeping a secret, from deceney to indeceney, from pain and cruelty to fidelity and pity, from eninity to friendship: with the aim of reaching perfeition. in this study, we ar e trying lo find answers to these questions according to Kutadgu Bilig. The auestions are: \which creature is cailed man? Why this creature was created? What kind of mas exist in the world? IVhat kind of qu alile s that a man should have? W hether a man is mortal or not and Can a man reach perfeition or not?

Key Words: A Decent man, Kutadgu Bilig, Man

Biyolojik yönüyle hayvanlarla aynı olmasına rağmen insan. aklı. zekâsı, şuuru, iradesi ve vicdanyia hayvanlardan ayrılmaktadır. İnsan aklını, iradesini ve zekasını iyi kullanabilen bir varlık olması dolayısıyla hayvanlardan ayrıldığı gibi. şuurlu düşünmesi ve davranışlarını, hareketlerini, vicdanî muhasebesiyle otokritiğe tutabilmesi hasebiyle de hayvanlardan ayrılmaktadır. Şuur kavramı ile irade kavramı arasında çok yakın bir ilişki vardır. Şuurlu bir varlık aynı zamanda irade sahibi bir varlıktır da. Şuurlu olmayan bir insanda iradeden dolayısıyla sorumluluktan bahslememi/. mümkün değildir. Şuur dolayısıyla insan

kendisini otokritiğe tabi tutabilmektedir. Bunun için biz şuurlu davranan insanla şuursuz davranan insanı kolayca farkedebiliriz ve şuurlu davranan insan için ne kadar şuurlu davranıyor ve hareket ediyor derken, şuursuzca davranan ve hareket eden insan için de ne kadar şuursuzca ve sorumsuzca davranıyor veya hareket ediyor deriz. Bu sebepler dolayısıyla insan söz konusu

olunca akıllı, zekâ sahibi, şuurlu, iradeli ve vicdanlı bir varlık aklımıza gelir. Bir insanın kendisi ve

davranışları hakkında hüküm verirken de. onu, bu ölçüler içerisinde değerlendiririz.

Biyolojik, psikolojik ve sosyolojik bir varlık olarak insan kendisiyle, çevresiyle ve tabiatla yetinmeyen bir varlıktır. İnsan hem içinde yer aldığı kâinatı, tabiatı ve hem de kendi tabiatını, kendim bilmek, tanımak ve böylece tabiatı ve kendini bilip tanıyarak değiştirip, geliştirerek mükemmelleştirmek isteyen bir varlıktır. İnsan, ilimle, felsefeyle, teknikle, sanatla, dinle, ahlakî değerleriyle, hukukla vs'le hem tabii çevresini, hem de kendini değiştirip geliştirerek olgunlaştırmak gayreti içerisinde. Bu yönde büyük gayret sarfetmektedir. Öyle ki insan, kâinatın en seçkin varlığı olarak, tabiatın ilme ve kültüre, barbarlıktan uygarlığa, yanlıştan doğruya, çirkinden güzele, kötünden iyiye, adaletsizlikten adalete, batıldan ve hurafeden gerçeğe, hiddetten, acelecilikten ve sabırsızlıktan, sakinliğe, hoşgörüyeye, itidale ve sabra, kibirlilikten alçak gönüllülüğe, açgözlülük ve duyumsuzluktan, tok gözlülüğe ve kanaatkârlığa, nefsine hakim olamamadan nefsine hakim olmaya, haramdan helâle, dedikodudan, iftira ve çekiştirmeden, sır saklamaya ve başkalarının ayıbını örtmeye, hayasızlıktan hayalî olmaya, cefa ve zulümden vefa ve merhamete, düşmanlıktan dostluğa geçip ulaşarak yücelmenin ve mükemmel olmanın gayretiyle dolup taşmaktadır. Biz bu yazımızda Y.Has HACİB'in muhteşem eseri Kutadgu Bilig'e göre, söz konusu ölçüleri hesaba katarak hangi varlığa insan dendiğine, bu varlığın niçin yaratıldığına, ne çeşit insanlar bulunduğuna, insana insan diyebilmek için bir insanda bulunması gereken vasıfların neler olduğuna, insanlık işaretim hangi insanların taşıdığına, yaratılmış bir varlık olan insanın ölümlü olup olmadığına, insanın mükemmel insan olup olamayacağına cevap aramaya çalışacağız.

İnsan Tanrının seçerek yarattığı, akıl, zekâ, anlayış, gönül, göz, bilgi, fazilet ve düşündüklerini ifade etme gücü olan dil verdiği, onu, bu yönleriyle hayvanlardan ayrı yaratarak üstünlük hakkı tanıdığı ve yücelttiği bir varlıktır. Ayrıca insan, Tanrı'sı tarafından güzel biçim, güzel tavır ve güzel hareketin kendisine bahsedildiği bir varlık olarak da hayvanlardan ayrılmaktadır. Y.Has HAC İ Be göre insana insan adı yapıldığı için verilmiştir ve bundan dolayı da yanılma yaratılmıştır.¹ Bir olan Tanrı insanı iki şey için yaratmış ve bunlardan dolayı bu varlığa insan adını vermiştir. Bunlardan bin bu dünyada itibarlı bir hayat yaşamının mükâfatı olarak cennete gidip orada sefa sürmek için, diğeri de yine bu dünyada itibarsız bir hayat geçirmenin karşılığı olarak cehenneme gidip orada ceza çekmek için insanın yaratılmış olmasıdır. İtibarlı veya itibarsız bir ömür geçirmenin neticesi olarak cennete veya

cehenneme gitmenin yolları bellidir. Bu yollardan birini seçip seçmemekte insan hürdür. İrade sahibi bir varlık olarak insan, bu yollardan birini istediği şekilde seçip ona göre yaşayabilir. İnsan, kendine itibar kazandıracak iyi, doğru, güzel, adaletli vs. olan eylemleri de seçmekte ve seçtiklerini de dilediği yer ve zamanda yapmakta veya yapmamakta tamamen hürdür. İrade sahibi bir varlık olarak insan, her iki durumda da seçip yaptıklarına katlanmayı göze almalıdır. İnsana iyi, doğru, güzel, adaletli vs. olan eylemleri, seçip yapmasında, aklı, aklı dolayısıyla elde ettiği bilgi ve fazileti, iradesi, sakin tabiaü, zengin gönüllü rehberlik edecektir.²

Tanrı'nın seçerek yaratığı ve varlıklar içerisinde kendisini yücelterek en şerefli varlık unvanını verdiği insan, tabiatı itibarıyla iki zıt unsurdan meydana gelmiştir. Bu itibarla insan. Maddî (beden) ve manevî (ruh) yönü bulunan bir varlıktır. Yani insan elle tutulan, gözle görülen yönüyle bedenden, elle tutulmayan, gözle görülmeyen yönü itibarıyla de ruhtan meydana gelmiştir. Bu zıt unsurlardan birisi insana, sükûnet, rahatlık, neşe ve sevinç verirken, diğeri birincisinin aksine gürültü, rahatsızlık, huzursuzluk ve üzüntü vermektedir. Bunlardan biri sükûtu ve sakinliği tercih ederken, diğeri aceleyi ve sabırsızlığı tercih etmektedir. Bu unsurlar arasındaki anlaşmazlık dolayısıyla insan bazen sakin, rahat, neşeli, sevinçli olurken, bazen de aceleci, huzursuz, kederli, endişeli olmaktadır. Bazen aceleci, huzursuz, kederli, endişeli olurken bazen de sakin, rahat, neşeli, sevinçli olmakta ve bunun neticesi olarak sevinip gülmektedir.³

Yusuf Has HACİB, Hz.Adem ve Hz.Havva'nın Tanrı tarafından, insan neslim çoğaltmak üzere yaratıldığını belirtiyor. Onlardan itibaren bu dünyaya türlü türlü insanlar gelmiştir. Bu gelip giden türlü türlü insanlar arsında nice beyler de gelip geçmiştir. Hz.Adem ve Hz.Havva'dan itibaren titreyip çoğalan insanlardan bazısı akıllı, bazısı akılsız, bazısı âlim, bazısı cahil, bazısı cesur ve kahraman, bazısı korkak, bazısı mağrur, kibirli ve kabadayı, bazısı tevazulu, alçak gönüllü ve hoş görümlü, bazısı çalışkan, bazısı tembel vs. olmuşlardır. Türeyerek insan neslini çoğaltanlardan bazısı çok bazısı az yaşamış, bazısı hakimane sözler söyleyerek yüksek makamlara erişmiş, bazısı da kendisine hâkim olamayıp gelişi güzel sözler sarf ederek sefil ve rezil duruma düşmüşlerdir. Türeyip çoğalan insanlardan bazısı yaratıcısı olan Tanrı'yi tanıyıp inanırlarken, bazısı da yaratıcısına karşı isyan edip. O'nun varlığını inkâr etmişlerdir.⁴

¹ Y.Has HACİB Kutadgu Bilig II, Çev:R.Rahmeti ARAT. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Auk. 1988.Beyit No: 148-149.382.387.197

a.g.e.,Beyit No:4854-56 a.g.e.,Beyit No:5866-68 a.g.e.,Beyit No: 6391-97

Bir o Um Tanrı'mn seçerek yarattığı varlık olan insanlar arasında büyüğü olduğu gibi, küçüğü de vardır. İyisi olduğu gibi kötüsü, bilgisi olduğu gibi bilgisizi, zengini olduğu gibi fakiri, akıllısı olduğu gibi akılsızı, alçak gönüllüsü ve naziği olduğu gibi kibirlisi ve küstahı da vardır.⁵ Burada özellikle belirtelim ki, yukarıda da ifade edildiği gibi Tanrı'mn insanı hayvanlardan daha aşağı bir varlık olarak yaratmadığı hiç bir zaman hatırdan çıkarılmamalıdır.⁶ Tanrı tarafından seçilerek yaratılan ve diğer varlıklardan üstün tutulan insan, her şeye gücü yeten bir varlık değildir. Diğer varlıklardan üstün olmasına üstündür, ama sonsuz gücü olan Varlık'a göre aciz bir varlıktır. Aciz bir varlık olduğu için istediğini istediği anda elde edemediği gibi, ömrünü de istediği gibi geçiremez. Şayet aciz bir varlık olan insan, istediğim elde edip bir rahata kavuşursa, kendisini unuttur, kendisini unuttuğu için de kendisine yabancılaşır, kendini yücelerde, göklerde görmeye başlar. Öyle ki, kendisinin mavi göklerin üzerinde hüküm sürdüğünü zanneder.⁸ Oysa insan aciz bir varlıktır, bütün gün toplar, fakat yiyecek bir şey bulamaz. Aciz bir varlık olan insanların bazıları durmadan koşarak dünyayı dolaşır, bazıları canım feda ederek denize dalar, bazıları dağ kazarak kayaların dibine iner, bazıları yeri kulaçlayarak yaya koşar. Bazıları tepeler aşar, dereler geçer, bazıları ise yeri kazarak kuyudan su içer. Bazıları orduda kılıç ve balta kullanır, bazıları kaleyi korur ve orada ihtiyarlar. Bazıları hırsız, sahtekâr, yan kesici, dolandırıcı olurken, bazıları da zalim olup öldürücü ve yıkıcı olmaktadır. Bütün bu insanların bunca zahmet ve sıkıntıyı çekmesi, boğazı ve sırtı içindir. Bütün gayretiyle insan, mal toplar ama yiyemez, öldükten sonra da bu yaptıklarının vebalini yüklenir. Söz konusu edilen bütün bu olayları aciz bir varlık olduğunu unutup ta her şeyi yapabileceğini zanneden akılsız ve bilgisiz insanlar yaparlar ki; bu insanların hayvanlardan hiç bir farkı yoktur.⁹

İnsan, gönül sahibi olan bir varlıktır. Onun gönlü bir bahçeye benzer. Bu bahçeyi sulayıp besleyen, zenginleştirerek canlı tutan beylerin sözleri ve nasihatleridir. Nasıl ki, devamlı sulanan bahçede bin bir türlü nimet yeşerip renkleniyorsa ve çiçekler açıp etrafa koku saçılıyorsa, aynen bunun gibi dikkat ve itina gösterilerek, söz ve tavsiyelerle eğitilip uyumlu hale getirilen gönlüden de, iyi davranış ve hareketlerle süslenerek şekillendirilen sağlıklı ve huzurlu bir hayat

çıkacaktır." İnsanın gönlü yufka olup sırçaya benzer. Bu sebeple korunması çok zor olan gönlün, korunması

⁵ a.g.c.Beyit No: 1922-23

⁶ a.g.c..Beyit No: 2975

⁷ a.g.e.. Beyit No: 1122

⁸ a.g.e.. Beyit No: 1124

⁹ a.g.c. Beyit No: 1732-

¹⁰ 39

a.g.c. Beyit No: 1807-08

için ne yapılması gerekiyorsa yapılmalıdır, kırılmamasına özen gösterilmelidir. Şayet özen gösterilmezse kırılır, yufka ve ince olduğu ifade edilen gönül aynı zamanda çok nazlıdır. Nazlı olan gönlün incinmemesi gerekir. Gönlü kırılan ve incinen birisi, gönlünü kim kırmışsa ona düşman olabilir. Düşmanın olduğu yerde ise huzur ve sükûn olmaz. Bu ise hayatın tatsızlaşmasına, çekilmez ve katlanılmaz duruma düşmesine vesile olur.¹¹ İnsanın gönlü o kadar derindir ki. kimi arzu ederse onu sever, ona bağlanır ve her an ondan bahseder. Öyle ki gönül kimi sevmişse göz onu görür, yani göz nereye bakarsa baksın, gönül orada sevdiğini arar ve görür. Çünkü gönlüde arzu ve dilek ne ise. insan söze başlayınca hep ondan bahseder.¹²

İnsana herkesten yakın olan kendi gönlüdür. Bunun için insan, sadece kendi gönlünde olup bitenleri bilir. Gönül sahibi varlık olan insanın, gönlü daima bir şeyler ister. Gönül isteğine kavuşuncaya kadar kendim" devamlı oyalır.¹³ Bu sebeple insan, gönlünün tasvip etmediği bir şeyi yapmamalıdır. Çünkü gönlün beğenip tasvip etmediği bir işten yarar gelmez. İnsanın gönlü, o kadar geniş ve derindir ki, insan gönlünden yakınlık duyarsa, ona uzak yer yakın olur. Bu sebeple yakınlık vefakârlığı için daima gönlüde bakmak gerekir. İnsan gönlünde her zaman iyi niyet taşınmalıdır. Çünkü gönlünde iyi niyet besleyen insan, her işinde başarılı olur.¹⁴

Yusuf Has HACİB'e göre iki türlü insan vardır ki, bunlardan biri bey, diğeri de âlimdir. Bu her iki insan da insanların en seçkini, en yükseği ve en başıdır. Bu insanların dışında kalanlar, bilgisi az veya hiç olmadığı için hayvan sürüsü sayılırlar. Burada "bey" den kasıt, kendisine "kut" gelmiş insandır. Kendisine "kut" gelmiş ve bahşedilmiş insan, kendisine "kut" gelmeyen ve bahşedilmeyen insandan her zaman ve her yerde üstündür ve değerlidir. Şayet insan, insan olup insan adını almak istiyorsa bunlardan birini seçmesi gerekir. Bu ikisinin dışındaki insanlardan insanın, her zaman ve her yerde uzak durması ve kaçınması gerekir. Çünkü "bey" kılıcı eline alıp, halkı itaat altında tutar, "âlim" ise kalemi eline alıp, insanları, iyi ve doğru yola götürecektir. Bu bilgilerle halkı aydınlatır ve böylece insanların iyi ve doğru yola girmelerine vesile olur. Dünyada iyi ve doğru düzenin kurulması, iyi ve doğru hareketlerin seçilip yapılması, bu insanlar vasıtasıyla

gerçekleşecektir.¹¹ Y.Has HACİB'in bilgisi az veya hiç olmayan insanları hayvan sürüsü olarak kabul etmesini

¹¹ a.g.e.. Beyit No:3393-97

¹² a.g.e.. Beyit No:3478,3480-81

¹³ a.g.e.. Beyit No:5025

¹⁴ a.g.e. Beyit No:3565,3691,3705,5732

¹⁵ a.g.e.. Beyit No: 265-69

yanlış yorumlamamak gerekir. Çünkü o. bu sözü ile bilgili olmayı herşeye tercih ediyor ve anormaller hariç her insanın bilgi edinmesi gerektiği üzerinde ısrarla duruyor. "Kut" ancak bilgili insana geldiğine ve onda devanı ettiğine göre, insan için bilgilenmekten başka çare ve yol yoktur. İnsan, ancak bilgilenirse ona "kut" gelir ve hayvan olmaktan kurtulur.

Yukarıda da ifade edildiği gibi insan, zekâ sahibi bir varlık olması dolayısıyla hayvanlardan ayrılır. Onun bu yönü, onlardan üstün olmasının sebebidir. Zekâsıyla insan, bilgi edinir ve edindiği bu bilgilerle işlerini başarıyla yürütür. Aynı zamanda bu bilgiler, onun, dünyadaki varlıkları ve olayları hükmü altına almasında yardımcı olur. Zekâ sahibi bir varlık olan insan, her türlü isteğine bu yeteneği vasıtasıyla elde ettiği bilgilerle ulaşacağından, hayatı boyunca didinip çalışarak elinden geldiğince bilgi edinmek için gayret sarfîmelidir. Bu sebeple insan, bir işe başlarken, o işi iyice kavramalı ondan sonra işe başlamalı ve daha önceden edindiği bilgilen ele aldığı iş üzerinde uygulamalıdır. Akıl ve zekâ sahibi bir varlık olan insan, bilgi edinmeyi, bilgilenmeyi ve bilgili olmayı istemelidir. Böyle olmayı gönülden arzu eden insan ise, okumalı, yazmalı, bunu yaparken başkalarının söz ve tavsiyelerinden de yararlanmalıdır. İnsanın insan olarak yüzünü ağartabilmesi, ancak bilgi bilmesine ve fazilet¹⁶ öğrenmesine bağlıdır.

İnsan emek sarf ederek bir şeyler elde eden varlık olarak da hayvanlardan ayrılır. Emek sarfederek elde ettiği bir şeye ise insan, candan bağlanır, onu canı gibi sevip korur. Çünkü emek karşılığı elde edilen bir şey, sevgili can kökü gibi sevilir. Bu sebeple insan, emek harcayarak elde ettiği bir şeyi ömrü boyunca sever, o şeyi yüklenir, yüklediği için de onun külfetine katlanır.¹ Bir insanın herhangi bir şey üzerinde emeği olduğu gibi, bir insan üzerinde de emeği vardır. O, bu emeğe karşılık ona insanlık yapar. Bir insanın gerek bir şey ve gerekse bir insan üzerindeki emeği küçümsenmemelidir. Bu emeğin takdirle karşılanması gerekir. Her ne şekilde olursa olsun bir insanın emeğini takdir etmesini bilmeyen bir kimsenin hayvandan hiç bir farkı¹⁸ yoktur.

Yusuf Has HACİB, hizmette bulunan insanları biri hür, diğeri de kul olmak üzere ikiye ayırıyor. Bunlardan kul olan insan, kendi iradesi dışında iş görür, emir alır, emre göre iş yapar. Verilen emri, yani işi, başaramazsa emri verenden azar işitir. Hür

insan ise kendi iradesiyle iş görür. Şayet hür insan, kendisini kul ederek iş görürse, onun hizmetini takdirle karşılamak gerekir. Çünkü hür insanların kendi

istekleriyle iş görmeleri, onların iyiliklerinden dolayıdır. Bunlar kendilerini iyiliklere adadıklarından, iyiliğin kulu ve hizmetçisidirler. Bu sebeple bunlara her zaman iyilik yolunu açık buldurmak gerekir. Ayrıca hür insanı, kul ile bir tutmamalıdır. Hür insana hür. kul insana da kul muamelesi yapılmalıdır.¹⁹

İnsan, gece gibi karanlık bir eve benzer. Ancak bu insan için akıl, bir meş'aledir ve onu aydınlatır. Çünkü insanı her türlü kötülüğü yapmaktan alıkoyacak olan şey, akli ve akli dolayısıyla elde ettiği bilgisidir. İnsanı, akli ve akli dolayısıyla elde ettiği bilgisi hayvanlardan ayırır ve bunlarla onlara karşı bir üstünlük kazanır. İnsanın "yaratıkların en şerefli", en yükseği olmasının sebebi, akli ve akli dolayısıyla kazandığı bilgisidir. Akıl ve bilgi, insanın bütün işlerini başarıyla bitirmesine ve böylece bütün dileklerine kavuşmasına²⁰ vesile olur.

İnsanlar birbirlerine ancak insan olarak benzerler. Bunun dışında insandan insana bir çok fark vardır. Doğuştan anormal olarak dünyaya gelenler hariç bu fark genellikle fizikî yön ve ruhî mizaç itibarıyla. Ama bütün bunlara rağmen, insanlar arasındaki asıl fark, bilgi ve fazilet yönünden olanıdır. İnsanların kötü olmalarının temelinde bilgisizlik ve faziletsizlik yatmaktadır. Şayet insan, bu dünyada, kendini ve bir çok şeyi hükmü altına almak istiyorsa, bilgi ve fazilet kazanmalıdır. Yusuf Has HACİB, bilgi ve fazilet sahibi olmanın ve dünyayı hükmü altına almanın önemini belirtmek üzere, "*yaban eşeğini altetmek için ar si an olmak gerekir*" misâlini vermektedir. Bilgili ve faziletli bir insan, kendisi ve toplumu için problem teşkil eden bütün olayları çözdüğü gibi, herkesi idare eder. dünyayı ve dünyadaki varlıkları hükmü altına alır. Bunu ancak var gücüyle çalışıp bilgi edinen ve faziletle donanan cesur insanlar başarabilir.²¹

Yusuf Has HACİB, insanın asil olmasını sağlayan faktörler olarak akli, bilgiyi, fazileti ve dili ön planda tutuyor. İnsanın asil olması bunlara bağlıdır. Akıllı, bilgili ve faziletli insanın kendisine uygun düşmeyen şeyleri yapmıyacağını belirtir. Bir insanın asilliği bırakmaması ve bütün insanlara karşı daima insanlık göstermesi gerekir. İnsan, insanlara karşı, insanlık yaparak hayvan olmaktan kurtulabilir. İnsanlık adına çalışan ve insanlara yararlı olan insan insandır. O halde insan, hem kendi ve hem de insanların lehine çalışmalıdır. İnsanlık edene, insanlık göstermelidir. İnsana insanlığı nisbetinde muamele edilmelidir.

Vefalılık ve vefa göstermek, insanlığın şiarıdır. Vefaya karşı vefa göstermek, insanlığın gereğidir. Vefakâr olan insan, insan olur ve böyle bir insan,

¹⁶ a.g.e. Beyit No: 2447,2624,2627.2629-30

^p a.g.e.. Beyit No: 2907-10

¹⁸ a.g.e. Beyit No: 2985-86

a.g.e., Beyit No: 2987-91 a.g.e..

Beyit No. 1840-42 a.g.e.. Beyit

No. 201,221,283-85

insanlık adını yüceltir. Tavrı ve hareketi doğru olan insana insan denir. Bu sebeple akıllı, bilgili, faziletli, tavrı ve hareketi doğru vefakâr ve cömert insan, her zaman övülmeye değer insan olurken, tam tersine bilgisi/., faziletsiz, vefasız, hasis insan ise yerilmeye lâyık insan olmaktadır."¹

Bilgili ve faziletli bir insan, kendisine hakim olduğu gibi. dünyaya da hakim olur. Bunun için fazilet, asla değersiz görülmemelidir. Bilgi ve fazilet sahibi olmak, insanın kendine olan güvenim arttırdığı gibi, bu özelliği ona başkalarının saygı duymasına da vesile olur. Bundan dolayı insan zamanını boş geçirmemeli, anlayışını geliştirmeli ve bilgi edinmelidir. Bu bilgi ve faziletin bugün bir faydası görülmeyebilir ama yarın mutlaka bir iyiliği olacaktır. Çünkü zamanı gelince bu bilgi ve fazilet sayesinde iyilik yolu açılır ve nihayet iyilik gelir." .Akıllı, bilgili ve faziletli insana, insan denir, bunun dışındakilerin hepsinin hayvandan farkı yoktur. Demek ki insanı hayvan olma kılıktan kurtaran ve ona bir üstünlük sağlayan en önemli özelliği aldı, bilgisi ve fazileti dolayısıyla kazandığı iyiliğidir. Bu sebeple Y.Has HACİB için ancak bilgi öğrenen ve öğreten insan insandır. Öğrenmeyen ve öğretmeyen insanın hayvandan hiç bir farkı yoktur. O halde insan hayvan olma kılıktan kurtulup insan olmak istiyorsa, bunları gözönünde bulundurmalı, öğrenmeyi seçmeli ve seçtiği için de yapmalıdır. Bundan dolayı insan, mutlaka bilgi ve fazilet öğrenmeli ve öğretmelidir. Öğrensin ve öğretsin ki, hayvan değil insan olsun. Bilgilensin ki, yaptığı ibadetler makbul olsun. Çünkü bilgi ve faziletle donanmayan insanın ibadeti²⁻¹ makbul olmaz.

Bütün bunlar bize. akıl, bilgi ve faziletin insanı yücelttiğini ve dolayısıyla insanın saygı ve itibar görmesine vesile olduğunu gösteriyor. Çünkü akılsız, bilgisiz ve faziletsiz bir insan hem hayvandan, hem de balçıkta farklı görülüyor. Böyle bir insanın işlerini başarması, yükselmesi ve "kut" a erişmesi mümkün değildir.^{2*1} İnsan asil insan olmak istiyorsa akıllı, bilgili ve faziletli olmak zorundadır. Akıl, bilgi ve fazilet insanı, her türlü kötülüğü ve yanlışlığı yapmaktan men eden. alıkoyan bir engeldir, kalkandır. Bu yetenek ve vasıflar kendisinde bulunan insan, inşam insan olmaktan uzaklaştıran, davranış ve hareketleri seçmez, seçmediği için de yapmaz. Öyle ki böyle bir insan, her zaman kendine uygun düşen davranış ve hareketleri seçmeye, seçtiği için de yapmaya, dikkat ve itina gösterir. Seçtiği eylemleri

yapmakla, seçmediği eylemleri yapmamakta kendini zorunlu hisseder. İşte bu sebepler dolayısıyla akıl.

insan için yeminli bir dost, bilgi de merhemetli bir kardeş sayılır. O halde insan kendisine ve dünyaya hakim olmak istiyorsa akıllı, anlayışlı, bilgili ve faziletli olmak zorundadır. Halka hakim olabilmek için de. akıl ve cesaret gereklidir. Anlayış ve bilgi insanın dünyayı elinde tutmasına vesile olur. Bu sebeple Hz.Adem, dünyaya geldiğinden beri iyi nizamı, anlayışlı ve bilgili insanlar kurmuşlardır.²⁶

İnsan yaratılışı gereği zaman zaman gaflete düşebilen bir varlıktır. Bu sebeple insanın gaflete düşüp yanılmaması için. her zaman ve her yerde uyanık ve tedbirli olması gerekir. Ayrıca gaflete düşmemek için iyi ve doğru olmak da gereklidir. Gaflet içinde yaşayan insan, sonunda pişmanlık duyar ve kendisini suçlu bulur. Öyleyse insan, gaflete düşmemek için, uyanık, tedbirli, iyi ve doğru olmalıdır. İnsanın gaflete düşmesini ve bu sebeple de yanlış yapmasını önleyebilecek bir başka yol da istişare etmektir.² İnsan istişareyi en yakını ile yapmalıdır. Karşılıklı tartışılarak her türlü problem çözülebilir. Bir insan, bir işi kendi başına başaramayabilir. Bunun için herhangi bir işe başlarken, istişare etmenin ve danışmanın büyük önemi vardır. Bu şekilde hareket eden insan, işlerinde başarılı olabilir. İstişare etmeyen ve danışmayan insanın her zaman yanılma ihtimâli vardır. İstişare edilmeden başlanılan bir iş, pişmanlıkla bitebilir. İstişare etme insanın bilgisinin genişlemesini sağlar. Şayet istişare ve danışmaya insanın kendi bilgisi de katılırsa, o iş, tereddütsüz başarıyla neticelenir. Bu sebeple insan, herhangi bir işe başlamak ve o işi yanılmadan başarıyla tamamlamak istiyorsa, önce istişare etmeli, ondan sonra işe başlamalıdır.²⁸ Bu bize yanlışla düşmeden her türlü başarıya ulaşmanın yolunun, istişare ve dayanışmaya bağlı olduğunu göstermektedir.

Yusuf Has HACİB nazarında, kendi menfaatini düşünmeyen ve hayatı boyunca başkalarının lehinde çalışan, insanlara merhamet ve şefkatle yaklaşan ve onlara iyi. doğru ve dürüst davranışlarıyla örnek olan insan, insandır. Hayatı boyunca iyi ve doğru yolda yürüyen, bu dünyaya fazla gönül bağlayan insan, insandır. Böyle hareket etmeyip te, bu dünyaya gönül verip gönlünü kaptıran insan, bataklığın dibine çakılmış, batmış demektir. Bataklığın dibine çakılıp batanın kurtulamayacağı hatırdan çıkarılmamalıdır.²⁹ O halde insan, gerçekten insan olmak istiyorsa, bu dünyaya fazla bağlanmaman, iyi ve doğru bir hayat yaşamayı istemelidir. Ancak ve ancak, iyi, doğru, adaletli, herkesin lehinde olmayı isteyen bir insan.

- a.g.e.. Beyit No: 1596,1599.1619,1690-91.1730-31

²³ a.g.c.. Beyit No: 3009-10.3013-14

²⁴ a.g.e.. Beyit No: 3165,3217-18,3221

²⁵ a.g.c. Beyit No: 289,297-98

¹ a.g.e.. Beyit no:300.314,316-17,217-19

² a.g.e.. Beyit No: 438,443,3058,1206.3495

^{2X} a.g.e.. Beyit No: 5652-53.5656-57,5660

²⁹ a.g.e., Beyit No. 3245,3248,3269,3086,3089-90

insandır. Bunu çocukluğundan itibaren kendini eğitip olgunlaştıran ve benlik şuurunu yenebilen insan başarabilir. İnsan benlik şuurunu ve gururunu yenip aşabilirse olgun insan olabilir. Olgun insan olmayı ise insanın bizzat gönülden istemesi ve bu isteğini gerçekleştirmek için de insanlara karşı iyi, doğru, hoş görülü, alçak gönüllü, tok gözlü davranmalıdır. Ayrıca helâl ve haramı gözetmeli, başkalarını çekirtmemeli, fedakârlık edip ilâhî sevgiyle dostluk etmelidir. Hiç bir zaman doğruluk yolundan ayrılmamalıdır. Büyüklere saygı göstermenin kendini yücelteceğini bilmeli ve bunun için onlara saygısız davranmamalı ve gelişigüzel söz³⁰ sövlememelidir.

İyi ve doğru olan insan, Tanrı sevgisini kazanan insandır. İyi ve doğru yolda yürümek için insan, gönlünün tamamen inandığı ve hiç şüphe duymadığı bir kimseyi kendisine ayna edinebilir. Böyle bir insanı bulan bir insan, kendisini onun aynasında görebilmek için onun davranış ve hareketlerini takip etmeli ve onu daima karşısında bulundurmalıdır. İnsana ancak, içi dışı gibi, dışı da içi gibi olan ve inandıklarına içten bağlanan insan ayna olabilir. İşte insan, şayet böyle bir insana rastlarsa, bu insanı, kendisine ayna olarak seçebilir, ona bakarak bütün davranış ve hareketlerini düzeltebilir. İçi dışı gibi, dışı da içi gibi olup içten bağlı olan kimsenin dışındakilere ise itimat edilemez.³¹

Y.Has HACİB'e göre insan, insan olup insanlık vasfını yükseltebilir. Bu sebeple gerçek insanın işareti, insanlıktır. İnsan az değil, insanlık işaretini taşıyan insan azdır. Öyleyse insan insanlığa uygun yaşamalıdır. İnsan, insanlığa uygun yaşasın ki, vasfını kendisi için yüceltsin ve bu isimle ebedî olarak anılsın. İnsanlık işareti ise, iyilik ve doğruluktur. İyilik ve doğrulukla insan, insan olur ve insanlık adını alarak bu adı yüceltir. Bu ise onun ve insanlık adının ebedîleşmesini sağlar.³²

Tanrı'nın seçerek yarattığı varlık olan insan ebedî değildir, ebedî olan sadece Tanrı'mn kendisidir. İnsan şayet iyi ve doğru yaşarsa, kendisi ölse bile geride ismi kalır. İyi kimselerin adlarının kalması ve unutulmaması bu sebeptedir. İnsan ancak yaptığı iyilik ve doğruluklar dolayısıyla adını ölümsüzleştirebilir. Her varlık, her hayat sahibi, eninde sonunda mutlaka ölecektir: ama iyi, doğru, güzel ve adaletli yaşayanın ölse dahi adı kalıcıdır. Bu sebeple insanların dillerinden düşürmedikleri iki çeşit insan vardır ki, bunlardan biri iyi, diğeri de kötü olanıdır. Kötü olanın ismi çok çabuk unutulup giderken veya beddua ile anılırken, iyi olanın ismi, uzun müddet kalmakta ve iyi dualarla anılmaktadır. Çünkü kötü hep yerilir ve adı anılmak bile istenmez.

Bunun aksine iyi ada sahip olan ise hep övülür ve hiç bir zaman yaptıkları iyilikler dilden düşürülmez. İyi adı olan kimse cömertliğinden dolayı bu ismi almıştır. Cömert insan, ölse bile adının unutulmaması ve yaşatılması bu sebeptedir. İnsanın iyi adı kazanması kolay değildir. Bir insan için iyi adı kazanmak demek, mübarek saadeti kazanmak demektir. İyi adı kazanan insanın saadeti devam ettirmesi, iyi olmasına ve iyi yaşamasına bağlıdır. Ancak iyi olup iyi yaşayan insanın, adı ve saadeti ebedî kalabilir.³³

Tanrı tarafından yaratılmış olan insan bir gün ölecektir. Öldükten sonra vücutta birleşmiş olan bütün organlar birbirlerinden ayrılacaktır. Bu sebeple insan, vücudunun gelip geçici olduğunu, yani ölümlü olduğunu, ölümden sonra da çürüyüp dağılacığını ve yok olacağını hiç bir zaman akıldan çıkarmamalıdır.³⁴ Ama buna karşılık insan ruhu ölümlü değildir. Çünkü insan nüm, mürekkep değil, saf, temiz, katışıksız, arıdır. Beden, bu saf, teiniz, katışıksız arı ruhun evidir. Bu ruh, bedenden ayrılınca, beden boş kalır. Bedenden ayrıldıktan sonra ruhim nereye gittiğini biz insanlar bilemeyiz, onun nereye gittiğini ancak bilgisi her şeyi aşan ve en bilen olan Allah bilir. Aslında onun yeri yükseklerde. Onun yükselmesi saadete erişmesi, aşağı inmesi ise saadetten uzaklaşması ve felâkete düşmesi demektir. İnsan ruhuna bu ikisinden birisi nasip olur. Anlaşılacağı üzere beden ölümü olmasına karşılık, nüm ölümsüzdür, ebedîdir. Ruhun ne olduğuna gelince, onun ne olduğunu, anlayıp bilebilecek bir insan yoktur. Onun sırrını, ancak en bilen varlık olan Allah bilir.³⁵ Ölümsüz bir ruh taşıyan insanın hatırdan çıkarmaması gereken en önemli husus, öldükten sonra ahirette, bu dünyadaki hayatında yaptıklarından dolayı hesaba çekileceğini, şayet iyi işler yapmışsa bunun karşılığı olarak cennete gitmekle mükâfatlandırılacağını, ama iyi işler yapmamışsa bu yaptıklarının karşılığı olarak da cehenneme gönderilmekle cezalandırılacağını unutmaması hususudur.

Bütün bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere insan, diğer yaratılmışlar gibi ölümlü bir varlıktır. Her varlık dünyaya geldiği ve bu dünyada belli bir müddet yaşadıkten veya kaldıkten sonra öldüğü gibi, hiç şüphesiz insan da ölecektir. Allah hariç hiç bir varlık ölümsüz değildir. Bu dünyaya gelirken insan çıplak olarak dünyaya geldiği gibi, bu dünyadan giderken de çıplak olarak gidecektir. İşte insanın bunu hiç bir zaman hatırdan çıkarmaması gerekir. İnsan bu dünyada ne toplarsa toplasın, ne kazanırsa kazansın hepsi kalacaktır, ama insanın kendisi göçüp gidecektir. Bu dünya insan için bir misafirhanedir, misafirhanede fazla bir şey aranmaz. Ölümün ne olduğunu bilen

^{30 31} a.g.c.. Beyit No:4033,4036,4041

³² a.g.c. Beyit No:5598.5618-20

a.g.c. Beyit No:5787-89.5808

³³

a.g.e., Beyit No: 288-89,237-40.257,456

¹ a.g.e., Beyit No: 6074,6146 ⁵ a.g.e..

Beyit No: 1520-31

insan, geçici dünya saadetine kapılıp aldanmaz. Ölüp gideni gören insan da uzun müddet avunmaz.³⁶ Bunun için mağrur insan.dönek devlete, gelip geçici olan dünyaya güvenmemeli, kendisinin öleceğini, kara toprak altında çürüyeceğini ve dünyadaki hayatından dolayı ağır bir yük yüklenip pişman olacağı hatırdan çıkarmamalıdır. İnsan, insan olarak dünyada ne kadar yaşarsa yaşasın, bir gün mutlaka öleceğini, şayet iyi bir hayat yaşamışsa iyi adla anılacağı, vücudunun ölümden soma dağıldığını, iyi adın ve şölretin insanın adını ölümsüzleştirdiğini³¹ hiç bir zaman unutmamalıdır. Ayrıca dünyada mal-mülk olarak kazandığı ne varsa hepsi geride kalırken, ölümler birlikte öbür dünyaya giderken iki bez parçasından başka bir şey götürmediğim de bilmelidir. Çünkü çok yer isteyen insandan eser kalmayıp kara toprağın altına gömülüp gitmektedir.

İnsanın bu dünyadaki hayatında her dünyaya gelenin gelip geçici olduğu hususunda ders alması gereken çok önemli olaylar vardır. Yusuf Has HACİB, bu konudaki düşüncelerim delillendirmek için, dünya malına gönlünü kaptırıp ta her şeyi elde edenlerle, ben Tanrı'yım deyip sonunda Tanrı'mın denizin dibine gönderdiği Firavun'un öldüğü gibi, asası yılanı çevrilen ve deniz yarılarak oradan yürüyüp geçen Hz.Musa'nın, ölümlerini diriltiren Hz.İsa'nın, insanlar arasında seçilerek yaratılan Hz.Muhammed'in (S.A.V.) bile öldüğünü ve bu dünyanın kanununun da böyle olduğunu³⁵ misal olarak veriyor. İşte bütün bu sebepler dolayısıyla. şayet insan, ibret ve anlayışla bakacak olursa, ona bütün idrak kapıları açılacak ve bu dünyanın hali ile kanununun böyle³⁹ olduğu görülecektir.

Buraya kadar biyolojik, psikolojik ve sosyolojik bir varlık olarak ele alarak çeşitli yönleriyle belirtmeye çalıştığımı/ insanın, bundan sonra yetkin insan olup olamayacağı hususunu gündeme getirip açıklamaya çalışacağı.. Acaba yukarıda kâinatın seçkin bir varlığı olarak Tanrı tarafından seçilip beğenilerek yaratıldığı ve yüceltildiğini ifade ettiğimiz insan, mükemmel, yetkin, olgun bir varlık olabilir mi? Olabilirse bunun yolları ve şartları nelerdir? Kutadgu Bilig'de gerek ahlâkla ve gerekse insanla ilgili olarak serdedilen bilgilere bütünlüğü içerisinde müracaat edip bir değerlendirmeye tabi tutacak olursak, bu sorunun cevabının her şeye rağmen "evet" olacağı aşikârdır. Her şeye rağmen dememizin sebebi, Y.Has HACİB'e göre. bu dünyada insan ne kadar uğraşsın uğraşsın mükemmel olamaz, ancak mükemmel olmaya doğru yol alır. Bu durumda olgun insan

olabilmenin şartlarını, hem daha önce üzerinde durduğumuz "Kıttadgu Bilig'de Ahlâk" isimli yazımızdaki ahlâkla ilgili bilgileri, hem de şairin insan konusunda söz konusu ettiğimiz bilgileri hesaba katarak aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz.

Olgun insan olabilmenin ilk şartı, insanın akıllı ve bilgili olmasıdır. Akıllı ve bilgili insan akılsızca ve bilgisizce hareket etmez. Ne zaman nerede, ne şekilde hareket edeceğini bilir. Akıllı ve bilgili insan, kendisine uygun düşmeyen davranış ve hareketleri seçmez, seçmediği için de yapmaz. Akıllı ve bilgili insan, iyiliği ve doğruluğu' seçer, kötülüğü ve yanlışlığı ise seçmez. İyi ve doğru bulmadığı ve seçmediği bir şeyi de yapmaz.

Olgun insan olabilmenin ikinci şartı, Allah'ın varlığına inanmak ve O'nun rızasını kazanmak için ibadet etmektir. Allahın emirlerine göre yaşamaktır, yani O'nun yap dediklerini yapmak, yapma dediklerini yapmamaktır. İnanan insan, Allah'ın emirlerini yerine getirmek gerektiğinin bilincindedir. Bunun için, niçin ibadet yaptığını bilir ve bu bilinçle ibadetini yaşayarak yapar. İbadetin bilinerek ve yaşanarak yapılması, onu makbul eder. Ayrıca insan, yaratıldığı için bir gün mutlaka öleceğini, öldükten sonra öbür dünyada, dünyadaki hayatı boyunca yaptıklarından dolayı hesaba çekileceğini, bu sebeple de dünyadaki hayatını mümkün olduğu kadar çok ibadet ederek geçirmek gerektiğini de bilmelidir. Allah'ın rızasını kazanmak için ne yapılması gerekiyorsa yapılmalıdır. Bu dünyadaki hayatında hiç bir hususta acele etmemesi gerekirken insan, ibadet hususunda acele edip, ibadetini zamanında ifa etmelidir. O halde insan, olgun insan olmak istiyorsa, öncelikle inanmalı, inanmanın gereği olarak ibadetini zamanında yapmalı, yani bu dünyadaki hayatım yaşarken görevinin ve sorumluluğunun ne olduğunu bilmeli ve ona göre yaşamalıdır.

Olgun insan olabilmenin üçüncü şartı, faziletli olmaktır. Faziletli olan insan bilgili olur, bilgili olduğu için de bilgili olan insana uygun düşmeyecek davranış ve hareketlerde bulunmaz. Bilerek hiç kimsenin aleyhinde çalışmaz, hem kendi lehinde ve hem de başkalarının lehinde çalışır. Faziletli ve bilgili bir insan, bilerek hiç kimsenin saadetine engel olmaz. Kendisi için iyi, doğru, güzel, adaletli vs. olan bir şeyin başkası için de iyi, doğru, güzel, adaletli vs. olduğunu bildiği gibi, kendisi için kötü, yanlış, çirkin, adaletsiz vs. olan bir şeyin kendisi gibi olan başkaları için de kötü, yanlış, çirkin, adaletsiz vs. olduğunu da bilir. Onun için lüç kimsenin mutluluğuna engel olmak islemez.

Olgun insan olabilmenin dördüncü şartı, hoşgörülü, sabırlı, yumuşak huylu ve sakin olmaktır. Hoşgörülü, sabırlı, sakin olan insan hiddetlenmez, öfkelenmez,

³⁶ a.g.c.. Beyit No: 3528.3559,3561

³⁷ a.g.e.. Beyit No: 1144,5572-73

³⁸ a.g.c. beyit No: 4710-20

³⁹ a.g.e.. Beyit No:6343-45

acele etmez. Çünkü bu durumlar insanı akılsıza ve bilgisize çevirir ve insanın fevri hareket etmesine sebep olur. Hiddetli, aceleci ve sabırsız olmak, insanın yanlış hareket etmesine sebep olur ve ele alman iş. hüsrana neticelenir. Bu ise insanı pişmanlığa ve dolayısıyla huzursuzluğa sürükler. Bunun için, insan şayet işinin iyi neticelenmesini istiyorsa, hiddetli, aceleci ve sabırsız değil, tam tersine, hoş görürü , sakin ve sabırlı olmalıdır. Ayrıca hiddetli ve toleranssız olmaklık, karşıdaki insanın kalbinin kırılmasına vesile olan kaba ve küstah davranmayı gerektirirken, hoş görülü, sabırlı ve sakin olmaklık karşısındaki insanın kalbinin kazanılmasına vesile olan nazik ve tevazulu davranmayı gerektirmektedir. Birinci davranış şekli insanların birbirlerinden nefret edip uzaklaşmalarına sebep olurken, ikinci davranış şekli insanları birbirlerine yaklaştırıp sevgi ve saygı duymalarına sebep olmaktadır. O halde insan, olgun insan olmak istiyorsa hoşgörüyü, sabrı ve sakin olmayı bütün davranış ve hareketlerinin temeli ve esası haline getirmelidir.

Olgun insan olabilmenin dördüncüsü ile çok yakın ilişkisi bulunan beşincisi ise, alçak gönüllü olmaktadır. Alçak gönüllü olan insan, kibirlenmez, büyükmmez. Çünkü böyle bir insan, kibirliliğin insanı insan olmaktan uzaklaştırdığını, insanın kendisini yükseklerde görerek kendisi dışındaki insanları hakir, hor ve küçük görmesine sebep olduğunu bilir. Alçak gönüllülüğün ise insana ve saadete uygun düştüğünü de bilir. Şayet insan alçak gönüllülüğü bir kenara bırakarak kibir ve gururunun esiri olursa, o zaman saadet (kut) insandan ayrılır. Bunun için alçak gönüllü olan insan, saadeti bulunduğu yerde tutan şeyin tevazu ve alçak gönüllülük olduğunu da bilir. Bu bilinçteki insan ise alçak gönüllü olmayı hayatının temel prensibi haline getirir. Bundan dolayı alçak gönüllü olan insanlar, herkes tarafından sevilirler ve itibar sahibi olurlar. Kibirli ve gururlu insanlar ise tam tersine kendilerinden nefret edilen sevimsiz insan olurlar. O halde insan olgun insan olup itibar kazanmayı ve saadete erişmeyi istiyorsa alçak gönüllülüğü hayatının temel prensibi haline getirmeli, insanlara karşı nezaket ve tevazu çerçevesi içinde kalarak, insanlık neyi gerektiyorsa öyle davranmalıdır.

Olgun insan olabilmenin altıncı şartı, kanaatkar olmaktadır. Elindekiyle yetinmesini ve bundan dolayı da şükretmesini bilmektir. Dünya malının dünyada kaldığının, buna karşılık kendisinin ölümle birlikte bu dünyadan ayrıldığının bilincinde olmaktadır. Dünya malına pek değer vermemektir. Bunun tersine, insanı doyurmadığı için aç gözlülüğün sonunun olmadığını, insanı hırs ve tamahının esiri ederek devamlı olarak daha fazlasını elde etmek için kamçıladığını, böyle duygularla dolu hayatın ise insana huzur yerine huzursuzluk getirdiğinin de bilincinde olmaktadır. Aç

gözlülüğün tedavisinin olmadığını bilmektir. Aç gözlü insan, tamahkâr ve cimri olurken, tok gözlü insan cömert olur. Bunun için insanın kanaatkar, uyanık, ihtiyatlı ve işinin ehli olması gerekir. Kanaatkar bir duyguyla, aç gözlülüğün, mal hırsından, arındırılmış olarak, işe yarayanla işe yaramayan arasındaki farkı fark edebilmelidir. Kanaatkar insanda mal hırsı bulunmadığı için, hırsızlıktan dolandırıcılıktan ve rüşvet almadan her zaman, her yerde uzak durur. Kanaatkar insan cömert olur. ama el kesesinden yani devlet kesesinden cömertlik yapılmıyacağım bilir. Kısacası kanaatkar insan, saf, halisane duygularla iyi. doğru ve dürüst hareket eder ve kendi dışındaki insanlarda kendisi konusunda bir güven hissi uyandırır. Bundan dolayı kanaatkârlık, olgun insanda bulunması gereken bir özelliktir.

Olgun insan olmanın yedinci şartı, nefsinin esiri olmamaktır. Kendini bilen ve tanıyan insan nefsinin esiri olmaz. Nefsinin esiri olmayan insan, kendisini her türlü kötülükten, her türlü yanlıştan, her türlü adaletsizlikten vs. uzak tutar. Kendini çok iyi gözetir, çok iyi korur. Nefsinin esiri olmayan insan, kendisine her yönden hakim olmasını bilir. Kendisini bilip, kendi nefsinin esiri olmayan insan, ne zaman nerede, ne şekilde hareket edeceğini bilir. Ömrü boyunca iyilik ve doğruluk yolunda yürür; bu yoldan ayrılmaz, ayrılmamak için büyük gayret sarfeder, bu gayretiyle olgun insan olmasını engelleyen engelleri bir bir aşarak olgun insan olmaya doğru ilerler. Kendisini, kendi nefsinin bu şekilde eğitip şekillendiren insan, kendi nefsinin eğitip şekillendiremeyen bilgisiz ve kötü insanlarla düşüp kalkmaz. Bunun için insan bütün bulanıklıklardan, bütün kötülüklerden kendini arındırmak istiyorsa, önce kendi nefsinin terbiye etmelidir, kendi ruhunu temizlemelidir. Heva ve arzu peşinde koşmamalı, nefsinin hakim olup başkalarının dedikodusunu yapmamalıdır. Çünkü heva ve hevesine hakim olamamak demek, onların esiri olmak ve insanın hayatının zahmet ve sıkıntı içinde geçmesi demektir. O halde insan, olgun insan olmak istiyorsa, nefsinin esiri olmamalı, heva ve hevesine hakim olmalı, böylece gazaba gelip hiddetlendiğinde onu yenebilmelidir. Kısaca söylemek gerekirse,aklı, bilgisi ve fazileti sayesinde nefsinin bunların esiri ederek devamlı kontrol altında tutabilmelidir.

Olgun insan olabilmenin sekizinci şartı, helâl kazanıp, helâl yemek, harama yaklaşmamak ve her zaman haramdan uzak durmak demektir. Bu ise neyin helâl olduğunu, neyin de helâl olmadığını bilmeyi gerektirir. Helâl kazanıp helâl yemenin hiç kimseye hiç bir zaman zarar vermediğini bilmek demektir. Helâl kazanına, kazancın bereketini arttırır. Helâl kazanıp, helâl yiyenlerin mallarının nehirler kadar bol olması bu sebeptir. Bundan dolayı insan, helâl kazanmanın ve helâlinden yemenin ne olduğunun

bilincinde olmalı, harama hiç bir zaman el uzatmadan, kendini gözetmeli ve korumalıdır. Helâl ve haramı ayırt etmesini bilen insan hep helâli tercih eder ve yapar. İçilmesi haram olan içkiyi tercih etmediği için içme/, yapılması haram olan zinayı tercih edip yapma/. Çünkü helâl ve haram arasındaki farkı fark edecek şuurdaki bir insan, bu tip davranışların da kendisine uygun düşmeyeceğini ve yakışmayacağını bilir. Ayrıca hırsızlık, rüşvet vs. gibi davranışların da kendisine uygun düşmeyeceğini de bilir. Bu sebeple olgun insan olup hem bu, hem de öbür dünyada saadete kavuşmayı gönülden arzu eden bir insan, kendini gözetip koruyarak haramdan uzak durur ve helâl olan şeyleri yapmak için gayret sarf eder. Öyleyse insan, helâl kazanmalı, rüşvet almamalı, içki içmemeli ve zina yapmamalıdır. İnsan ancak böyle hareket ettiği takdirde kendisini olgunlaştıracak olan yola girmiş ve bu yolda yürümeye devam etmeye karar vermiş demektir.

Olgun insan olabilmenin dokuzuncu şartı, vefa ve merhamet duygusunun geliştirilip olgunlaştırılmasıdır. Vefalı ve merhametli bir insanda, başkalarının iyiliğini isteme ve bu hususta onları destekleme duygusu her zaman vardır. Hem kendisi hem de başkalarının iyiliğini düşünüp gözetken insan ise insanların en seçkini ve en iyisi sayılır. Böyle bir insan halk nazarında muteber, itibarlı insandır. Zaten insanlık adı iki şey gerektirir ki, bunlardan biri vefa, merhamet ve şefkat, diğeri de aç gözlülüğün, cimriliğin zıddı olan cömertliktir. Kendisim, kendi menfaatini düşünen insan vefalı ve merhametli olamaz. Vefalı, merhametli ve şefkatli bir insanın, cefa ve zulümle uzaktan veya yakından hiç bir ilişkisi olamaz. Çünkü böyle bir insan, cefa ve zulmün yanan bir ateş olduğunu, bıma karşılık vefa ve merhametin akan bir suya benzediğim bildiği gibi. ateşin kendisine yaklaşanı yakıp mahvettiğini, buna karşılık akan suyun geçtiği yere hayat verdiğini ve oradan türlü türlü nimetler yeşerdiğini de bilir. Bu sebeple insan, şayet, iyi, seçkin, itibarlı ve olgun insan olmak istiyorsa, vefalı ve merhametli olmalı, bütün insanlara iyilik etmeli, kötülere şefkatle yaklaşarak onlara iyi ve doğru yolu göstermeli, küçüğüne, büyüğüne, sevgi ve saygılı olmalı ve bu yoldan hiç bir zaman ayrılmamalıdır.

Olgun insan olmanın onuncu şartı, menfaatçılığı, çıkarıcılığı yenip fedakârlık duygusunu geliştirip olgunlaştırmaktır. Fedakâr insan, kendi menfaatini ön plana çıkarma duygusunun insanı kul ve esir yaptığı, bunun ise insanı zahmet ve sıkıntıya soktuğunu bilir. Böyle bir insanın başkalarına iyiliği ve faydası dokunum acağını da bilir. Oysa seçkin ve itibarlı insan, kendisini değil başkalarını düşünen, her türlü zahmet ve sıkıntıya katlanarak başkalarının iyiliğini isteyen, insandır. İnsan, insan olmak için Tann'nın kullarının iyiliği için çalışmalıdır. İnsan,

kendi menfaati ile başkalarının menfaatini ö./deşleştirebilmelidir. İnsanların iyisi, itibarlı ve seçkini, başkalarına faydalı olmak için çalışır. Bir topluma lüzum olan insan da, böyle ideal olan insandır. Başkalarının iyiliğine çalışmak insana zevk verir. O halde insan hayatta iken insan adına lâıyk bir şekilde yaşayarak kendini yüceltmek istiyorsa, başkalarının lehinde olmayı ve iyiliği için çalışmayı, kendi menfaati ile kendisi gibi olan başkalarının menfaatini özdeşleştirmeyi bir prensip haline getirmeli ve bu prensibinden hiç taviz vermeden yaşamalıdır.

Olgun insan olmanın onbirinci ve belki de en önemli şartlarından birisi hayali olmaktır. Çünkü insan için her zaman ve her yerde, her türlü uygunsuzluğa, her türlü kötülüğe engel olacak yegane şey "haya" dır. Haya sahibi olan bir kimsede, yukarıdan beri saymaya çalıştığımız bütün iyi vasıflar olduğu gibi, başkalarının ayıbını örtme, sır saklama, gıybet etmeme, başkalarına iftirada bulunmama, kıskanmama, onu bunu çekiştirmeme vs. gibi iyi vasıflar da bulunmaktadır. Çünkü Y.Has HACİB'e göre, kötü tabiatlı olan insanları düzeltecek yegane şey "haya"dır. "Haya" insanı her türlü iyiliğe sevk eden vasıttır. "Haya" sahibi insan, insanların en seçkini ve en itibarlı sayılır. Bu sebeple böyle bir kimseye herkes güvenir ve her iş, her şey teslim edilebilir. O halde insan her türlü kötülüğe ve uygunsuzluğa engel olmak ve kendini yüceltmek istiyorsa "haya"lı olmak zorundadır.

KAYNAKÇA

ARAT, Ord.Prof.R.Rahmeti; "Kutadgu Bilig ve Türklük Bilgisi". Türk Kültürü. S.98,Ayyıldız Mat. Aık.. 1970.

ARSAL, Ord.Prof.Dr.Sadri Maksudi : Türk Tarihi ve Hukuk, İsmail Ay gün Mat., İst, 1947.

ARSLAN, Doç. Dr. Mahmut; Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı, Edebiyat Fak.Basımevi.İst.,1987.

ARVASI,S.Ahmed; Türk İslam Ülküsü, C.3, Bayram Yayıncılık.İst.,1991.

CARREL. Dr.Alexis; Bilinmeyen İnsan. Çev.Nasuhi BAYDAR.SemihLütfi Kitabevi, İst. 1940.

GENÇ, Doç.Dr.Reşat; Karahanlı Devlet Teşkilatı, Tifdruk Mat. İst. 1981

İNALCIK. Halil; The Middle East And The Balkans U nder The Ottomon Empire Essays On Economy And Society. Printed in the United States of America, Bloomington, 1987

İNAN. Abdiilkadir; "Yusuf Has HACİB ve Eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar'Mürk Kültürü, S.98. Ayyıldı/ Mat.. Ank.. 1970.

KAFESOĞLU. İbrahim; Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri. Kültür Bakanlığı Yayınlan, İst.. 1980

KARAHAN. Prof.Dr.Abdülkadir; Türk Kültürü ve Edebiyatı. M.E.B.jst.. 1992.

KARAM ANLIOĞLU, Doç.Dr. Ali F.; "Kutadgu Bilig'in Diline ve Adına Dair", Türk Kültürü, S. 98, Ayyıldı/. Mat.. 1970.

KÖPRÜLÜ, Ord. Prof.Dr. M.Fuad ; Türk Edebiyatı Tarihi. Yüksel Mat., İst.. 1980.

TÜRKER-KÜYEL.Prof.Dr.Mübahat; "Kut. Farabi ve İbn-i Sina'daki Al-Akl Al-Faal İçin Bir Temel Oluşturabilir ini ?". İbn Sina Doğumunun Bininci Yılı

Armağanı (Derleyen: Ord. Prof. Dr. Aydın SAYILI).T.T.K. Basımevi, Ank.. 1984.

TÜRKER-KÜYEL. Prof.Dr. Mübahat; "Farabi. Hikmet ve Kutadgu Bilig". Erdem. C.7.S.20, T.T.K.Basımevi.Ank..Ocak 1991. Mart-1995.

TÜRKER-KÜYEL, Prof. Dr. Mübahat: "Kutadgu Bilig'de Aile Kavramı". Bilge,S.3. İlköz Matbaacılık. Ank.. Ocak-1995

MENGİ. Prof.Dr.Mine; Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Burak Mat.,Ank., 1994.

MENGÜŞOĞLU, Takiyettin; Felsefi Anthropoloji İnsanın Varlık Yapısı ve Nitelikleri, Edebiyat Fakültesi Mat, İst., 1971.

Yusuf Has HACİB; Kutadgu Bilig, Çev:Reşit Rahmeti ARAT. T.T.K.Basımevi,Ank..1988.